

ROZHLADY

Predhovor k Institorisovmu vydaniu Cithary Sanctorum

TIMOTEA VRÁBLOVÁ, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava

Historička Eva Kowalská označila Michala Institorisa Mošovského¹ ako osobnosť, ktorú dnes vnímame akoby v pozadí. Takto sa nám totiž Institoris javí aj pre nežičlivé charakteristiky, ktoré mu opakovane v priebehu dejín prisudzovali cirkevní i literárni historici. Kowalskej „stručná analýza“ jeho osobnosti však poukazuje na to, že tohto významného slovenského intelektuála a cirkevného buditeľa „*súčasníci považovali za jedného z najvýznamnejších duchovných, hoci nikdy nezastával iný post než post radového farára (aj keď v početnom zbere). Usiloval sa byť protiváhou prenikajúcemu vplyvu nemeckej osvietenскеj teológie a v tradícii luterskej ortodoxie formuloval stanoviská (etnicky) slovenských luteránov*“.²

Do bratislavského evanjelického a. v. zboru nastúpil Institoris v apríli 1758. Jeho aktivity prerástli rámec bežnej pastoračnej práce. Napriek rekatolizačnému tlaku sa mu napríklad podarilo udržať úroveň náboženského vzdelávania. Od začiatku svojho pôsobenia v Bratislave sa podieľal na riadení bratislavského gymnázia. O jeho pretrvávajúcom vplyve na študentov lýcea svedčí aj korešpondencia s tými, ktorí pokračovali v štúdiách na nemeckých univerzitách. Institoris sa tiež angažoval v duchovnej pomoci novým luteránskym zborom v Čechách a na Morave. Bol hlavným organizátorom tejto misijnej služby, staral sa nielen o prípravu vysielaných farárov, ale aj o teologické usmernenie duchovného života založených zborov. Bol blízkym spolupracovníkom vtedajších superintendentov – Jána Čerňanského a Michala Torkosa. Bol poverený zastávať záujmy slovenských evanjelikov pri tvorbe jednotnej liturgie pre všetkých uhorských evanjelikov a. v., oktrojovanej Jozefom II., ktorá mala, zjednodušene povedané, zjednotiť evanjelické bohoslužby podľa nemeckého modelu. Aj Institorisovým pričinením v konečnej fáze tento projekt neprešiel. Pre slovenskú stranu bol totiž z viacerých dôvodov nevyhovujúci, okrem iného potláčal duchovnú identitu slovenskej evanjelickej komunity.

Proces riešenia problému liturgie je inak typickou modelovou situáciou príznačnou pre toto obdobie dejín. Slovenskí intelektuáli sa snažili využiť i keď na prvý pohľad nevýhodné, násilné politické koncepcie panovníka na nápravu nevyhovujúceho stavu konkrétnej veci v Uhorsku. Išlo im najmä o riešenie s ohľadom na slovenskú etnickú skupinu obyvateľstva. Hoci reformný pokus Jozefa II. mal jasne centralizačné a germanizačné ambície, superintendent Torkos i sám Institoris ho chceli využiť na stabilizovanie až príliš rôznorodého, nejednotného spôsobu vykonávania bohoslužieb medzi slovenskými evanjelikmi.

¹ Z praktických dôvodov uvádzam ďalej jeho meno v skrátenej podobe Institoris.

² KOWALSKÁ, Eva: Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Bratislava : VEDA, 2001, s. 140 – 141.

V prvej fáze rokovaní superintendent Michal Torkos poveril Institorisa, aby vypracoval posudok na jednotnú liturgiu.³ Pri tejto príležitosti Institoris sústredil všetky agendy, ktoré sa používali v slovenských luteránskych zboroch, a podrobne preštudoval jednotlivé variety zaužívaných bohoslužobných poriadkov. Jeho záujem o konsolidáciu bohoslužieb i celkových pomerov v cirkvi bol očividný. Svedčia o tom aj jeho ďalšie diela, vrátane korešpondencie. Je preto celkom logické, že bol neskôr oslovený aj pre ďalší projekt. Požiadali ho, aby revidoval Tranovského *Citharu Sanctorum*, na čo sa napokon aj podujal. Už od čias prvého vydania v roku 1636 bol tento kancionál jedným z konštitutívnych prvkov evanjelického bohoslužobného systému u nás. V tom čase posledné vydanie *Cithary* z roku 1768, ktoré pôvodne malo byť len reedíciou Hruškovcovho vydania z roku 1745, negatívne poznačila jezuitská cenzúra.⁴ Nová edícia bola potrebná z viacerých dôvodov. Bolo treba udať smer pre nápravu liturgického režimu. Kancionál sa už v mnohých ohľadoch začal cítiť ako zastaraný, navyše sa stal nedostatkovou knihou.

Nové vydanie sa však už od začiatku ukazovalo ako komplikovaný projekt a sprádzali ho problémy. V komunite traumatizovanej predchádzajúcim rekatolizačným útlakom, aj vďaka ktorému bolo dovtedajšie vydávanie Tranoscia značne sťažené, bolo veľmi náročné presadiť akékoľvek zmeny „v posvätej knihe“. Ako Institoris píše, viacerí ho preto aj varovali, aby sa do takého projektu radšej ani nepúšťal.

Nová edícia *Cithary* vznikala v období, keď vo vnútri evanjelickej konfesie narastalo napätie medzi „novátorskými“ a ortodoxnými stranami. Akékoľvek zásahy editora Tranoscia mohli teda vyvolať nevôľu i tvrdý odpor. Institoris nebral túto komplikovanú situáciu na ľahkú váhu. Vidieť to i v *Prehlásení vydavateľov K. G. Lipperta a S. G. Rosenkranca* o úmysle vydať revidovanú *Citharu*, ktoré s najväčšou pravdepodobnosťou písal sám Institoris a v ktorom sú zrejme opatrné formulácie. Niektoré z nich nachádzame v plnom znení odcitované aj v samotnom predhovore *Cithary*, čo by mohlo potvrdiť domnienku, že vydateľský list koncipoval sám Institoris.⁵

Značnou komplikáciou tohto vydania bol aj konkurenčný projekt – edícia *Cithary* Ondreja Plachého, do ktorej sa pustil spolu s vydavateľom Jánom Jozefom Tumlerom. Tento ich pokus vyznieva aj z dnešného pohľadu dosť sporne.⁶ Institorisova *Cithara* bola totiž vydateľským listom verejne ohlásená v októbri 1785. Zo zachovanej korešpondencie sa dozvedáme, že Institoris si s Plachým po celý čas vymieňali listy. Dá sa teda predpokladať, že Plachý vedel o pripravovanom projekte v predstihu, minimálne však od oficiálneho ohlásenia v Lippertovom *Prehlásení*. Tumlerov vydateľský list vychádza až v decembri 1786. Niet sa prečo čudovať Institorisovej rozhorčenej reakcii vo forme otvoreného listu. V zložitej situácii, keď sa knihy tlačené pre Slovákov nepredávali ľah-

³ Na základe Institorisovho posudku vypracoval Torkos 17. 6. 1783 svoj posudok. Bližšie o tom pozri Kowalská, c. d., s. 78 – 87.

⁴ ČAPLOVIČ, Ján: Vydateľské boje o *Citharu Sanctorum* pred poldruhaštoletím. In: *Jiří Třanovský. Sborník k 300. výročí kancionálu Cithara Sanctorum*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1936, s. 152 – 162.

Pozri tiež KOLLÁROVÁ, Ivona: *Vydavatelja v 18. storočí. Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : VEDA, 2006, s. 82 – 86.

⁵ Čaplovič, c. d. 4.

⁶ Čaplovič, c. d. 4.

ko, považoval takýto konkurenčný ťah za neférový a záujmu veci neprospievajúci. Napokon úsilie oboch editorov ostalo aj tak bez náležitej odozvy, pretože ani jeden z projektov sa v praxi neujal. Spomínané vydavateľské listy však zachytávajú komplikovanosť pomerov, ktorým tieto projekty čelili. Obidvaja editori sa nevyhli kompromisom, ktoré museli urobiť, aby vyhovelí nárokom evanjelickej obce, ktorá nebola v tom čase pripravená na radikálnejšie a zásadnejšie zmeny v kancionáli. Svedčí o tom aj rozhodnutie Institorisa, že texty, ktoré považuje za slabé, ani nebude upravovať. Ako píše J. Čaplovič, je pravdepodobné, že by ich za inej situácie bol z kancionála celkom vypustil.⁷ Preto je zaujímavé, že napriek takejto ústretovosti bola práve jeho edícia neskôr marginalizovaná pre nevhodné zmeny, ktoré údajne v *Cithare* urobil. Ján Mocko označoval jeho zásahy za necitlivé a interpretoval ich ako dôsledok vplyvu racionalistickej teológie, ktorej údajne Institoris prepadol.⁸ Podľa J. Ďuroviča nebol tento edičný projekt „šťastný“: „*Knihu, na ktorú hľadeli s úctou a ktorú už v jej prvom storočí sotva sa odvážili i v poradí meniť, Institoris menil a opravoval, a to takmer v celej polovici.*“⁹ Príznačne najvýstižnejšie, i keď lakonicky, sa k danému problému vyjadril Štefan Krčméry: „*Mošovský hľadal príchod k Zpěvníku.*“¹⁰ Táto nenápadná stručná formulácia naznačuje, že problematika Mošovského *Cithary* bude oveľa zložitejšia, než sa v našej kultúrnej verejnosti pripúšťa, veď cesta k *Zpěvníku* bola meraná zásadnými zmenami v charaktere i v podobe duchovnej hymnistiky, súvisela s vyrovnávaním sa s novovekým teologickým smerovaním, so sociologickými zmenami, s novou pozíciou náboženských žánrov.

Pri literárnohistorickom výskume kancionálov má značný význam interpretácia tzv. úvodného komplexu, súčasťou ktorého bol vždy aj predhovor, prípadne aj viac predhovorov. Predhovor zastával úlohu „prvého kontaktu“ s používateľom kancionála. Vzhľadom na osobitú funkciu kancionálov v evanjelickom bohoslužobnom systéme i na špecifické podmienky náboženského života evanjelikov mali evanjelické predhovory vo všeobecnosti isté charakteristické typologické znaky, ktorými sa jednoznačne odlišovali od katolíckych spevníkov. V jednotlivých edíciách *Cithary* mal predhovor vždy svoje zásadné miesto, podával inštrukcie pre správne používanie kancionála v praktickom domácom bohoslužobnom živote, poskytoval informácie o podstate, význame, funkcii, prípadne i dejinách duchovného spevu, prezentoval edičný projekt a vysvetľoval zásady zásahov a úprav editora.¹¹ Tiež sa však v ňom odrážali aj dobové zmeny, zmeny estetického ideálu a teologické dôrazy.

Začiatok predhovoru bol tradične zameraný na genézu kresťanských chválospevov, pričom autori zväčša uplatňovali jeden z dvoch zaužívaných prístupov: buď sa odvolávali na biblický text *Zjavenia apoštola Jána*, v ktorom sa píše o chvále svätých pred Božím trónom a na základe ďalších relevantných biblických textov poukazovali potom na to, že

⁷ Čaplovič, c. d. 4, s. 162.

⁸ MOCKO, Ján: *Historia posvätej piesne II*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1912, s. 27.

⁹ ĎUROVIČ, Ján: *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Martin : Matica slovenská, 1940, s. 244.

¹⁰ KRČMÉRY, Štefan: *Zo slovenskej hymnologie I. (K 300. výročiu Tranovského Kancionála)*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1936, s. 14.

¹¹ VRÁBLOVÁ, Timotea: Špeciálna predhovorov ku kancionálom. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 461 – 465.

Božou vôľou je, aby to, čo sa deje v nebi, dialo sa aj na zemi,¹² alebo podávali náčrt dejín duchovného spevu, aby poukázali nielen na jeho tradíciu, ale geneticky aj na jeho Božiu podstatu. Príklady z dejín pritom nemali len ilustratívny charakter. Boli zároveň aj apológiou – mali naznačiť kontinuitu reformačného spevu s chválospevmi prvotnej cirkvi a poukázať tak na jeho legitimitu. Za podaním genézy nasledovala časť venovaná funkciám duchovného spevu. Autori zvyčajne poukazovali na nadprirodzené účinky Božích chvál. Samostatnou časťou predhovoru bolo poučenie o liturgických témach roka, podľa ktorého sa mal používateľ orientovať pri výbere piesní pre bohoslužby či domáce pobožnosti. Dôležitou a záväznou súčasťou predhovorov bolo zdôvodnenie editorských princípov. Editor v ňom dával nahliadnuť do svojej koncepcie, popisoval postup pri výbere piesní, ich obsahovú a jazykovú úpravu.

Institorisova sústredenosť na potrebu obnovy jednotnej bohoslužby v slovenských evanjelických zboroch je zrejmá nielen zo samotného praktického edičného činu – vydania kancionála. Stala sa aj leitmotívom *Predhovoru*. Na prvý pohľad Institorisov *Predhovor* v zásade nevybočuje z charakteristických čít, ktorými sa vyznačoval model dovtedajších predhovorov k *Cithare*. Autor sa v úvode zaoberá genézou duchovného spevu. Zvolil si prvý postup – poukazuje na ustavičnú bohoslužbu pred božím trónom, pričom vychádza z textu *Knihy proroka Izaiáša 6, 3*: „*Jeden takto privolával druhému: Svätý, svätý, svätý je Hospodin mocností, plná je všetka zem Jeho slávy.*“¹³ Zdôvodnenie významu oslavy Boha prostredníctvom spievania cirkevných piesní bolo neodmysliteľným „loci comunes“ kancionálových predhovorov. Institoris dobovo príznačným spôsobom označuje oslavu Boha ako povinnosť každého „rozumného tvora“. Teologicky zdôvodňuje osobitné miesto nedele v každodennom náboženskom živote človeka (človek bol stvorený ku koncu týždňa), ako aj jeho prvoradú úlohu vykonávať bohoslužbu: „*Nejprvnejší (najdôležitejšia) práca Adamova na této zemi byla služba Boží. Jeho nebeský Stvořitel sformoval jej ne při začátku, ale při konci týdne, když již sobota se začínala, kterou Bůh k své službě byl posvětil. 1 Mojž. 2, 3.*“¹⁴

Institorisova literárna zručnosť, kazateľské kvality i dobový vkus sa prejavili v ďalšom štruktúrovaní motívov a podtém textu. Podobne ako Krman aj Institoris koncipuje úvodnú časť *Predhovoru* na základe biblickej paralely – nech to, čo sa deje v nebi, stane sa aj na zemi.¹⁵ Pre anjelov a serafínov ako rýdzo duchovné, nebeské bytosti je chvála „*nejhlavnejší a ustavičná práca*“. Sú do nej povolani i ľudia, pozemské rozumné bytosti, ktoré na rozdiel od nebeských majú nielen ducha a dušu, ale aj telo. Z toho vyplýva, že pre človeka je prirodzené chváliť svojho Boha nielen duchom, ale aj telom.

Podobne ako Krman aj Institoris uplatnil v texte v kazateľskej praxi obľúbenú rétorickú metódu postupného zužovania významov.¹⁶ Za námiet svojho textu si vybral

¹² Pozri *Zjavenie apoštola Jána 5*; *Evanjelium podľa Lukáša 11, 2*.

¹³ Cit. podľa *Biblia. Písmo sväté Starej a Novej zmluvy*. Liptovský Mikuláš : Transcius. Vydala Slovenská evanjelická cirkev a. v. v ČSSR, 1989, s. 588.

¹⁴ INSTITORIS MOŠOVSKÝ, Michal: Předmluva. In: *Cithara Sanctorum, 1787*, s. 2. V tomto i vo všetkých ďalších citátoch z *Predhovoru* sú čísla strán označené podľa vlastnej paginácie.

¹⁵ Pozri *Evanjelium podľa Matúša 6, 10*; *List apoštola Pavla Efeským 1, 10*.

¹⁶ BRTÁŇOVÁ, Erika: *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : VEDA, 2000.

už spomínanú 6. kapitolu z *Knihy proroka Izaiáša*, ktorá popisuje Izaiášovo videnie ustavičného uctievania Boha v nebi. Z nej potom vyberá kľúčové slovo, ku ktorému postupnou významovou redukciou obrazov nasmeruje celý text. Obraz tela postupne zúžil na kľúčové slovo *ústa*. Táto voľba Institorisovi odhalila bohatú sieť konotácií, ktoré ďalej vedel veľmi dobre využiť. Hoci známy príbeh Izaiáša nepopisuje v texte priamo, jeho jednotlivé motívy, odkazy a spojitosti s ním sú v ňom aj tak implicitne prítomné. Izaiáš sa počas otvoreného videnia ocitá priamo v nebi (motív spojenia neba a zeme). Vidí priebeh nebeského uctievania, uvedomuje si, že neobstojí pred živým svätým Bohom, lebo jeho ústa sú nečisté a žije medzi ľuďmi nečistých úst. Prichádza anjel, ktorý sa mu žeravým uhlíkom od oltára dotkne perí a posväť ich. Význam posvätenia úst metonymicky zastupoval posvätenie celého života človeka, lebo na inom mieste v *Biblii* sa uvádza, že z plnosti srdca hovoria ľudské ústa.¹⁷ (Na tento biblický citát sa ďalej odvoláva aj Institoris.) Bol to tiež obraz rozhodnutia slúžiť Bohu nielen dušou, ale celým fyzickým životom – telom, k čomu vyzýva kresťanov apoštol Pavel v *Liste Rímskym 12, 1*. Tento citát využil Institoris v úvode *Predhovoru*.¹⁸ Podľa neho práve ústa odlišujú človeka od nerozumných živočíchov, im sa totiž nedostáva tej cti, že by mohli zvestovať Božie Slovo. S Institorisovým textom takto nepriamo súvisí aj druhá časť Izaiášovho videnia. Boh hľadá posla, ktorý by na zemi ohlasoval jeho zvesť. Izaiáš sa na túto úlohu podujme. Motív ohlasovania a hlasnej chvály rozvíja Institoris na príkladoch biblických postáv. Jeho ilustrácie v podstate charakterizujú dve línie kresťanskej bohoslužby. Prvú predstavuje príklad Dávida a jeho osobnej bohoslužby ako jednej z foriem uctievania Boha: „*A proto David král vzdychá k svému Bohu v Žalme 51, 17. Pane, rty mé otevři, i budou ústa má zvěstovati chválu tvou.*“¹⁹ Na druhú líniu – spoločnú bohoslužbu cirkvi – Institoris poukazuje známymi citátmi z *Listu apoštola Pavla Kolosenským 3, 16* a *Efezským 5, 19 – 20*, ktoré sa ako „*loci comunes*“ objavovali v každom predhovore ku kancionálu.²⁰ Pomocou nich vysvetľuje funkciu spoločnej bohoslužby spevom a vzťah piesní k Božiemu Slovu. Slovo Božie, ktorým má byť kresťan naplnený, je činné a mocne pôsobiace nielen v jeho osobnom živote, ale prostredníctvom ohlasovania, hlasnej chvály, vyznania rozpaľuje aj srdcia iných ľudí. To je podľa Institoris obraz pravej nábožnosti: „*Ani není možné, aby ten, jehož srdce opravdovou vroucností a nábožností jest naplněno, mohl svá usta a jazyk zavřený držeti; lečby snad něco zvláštního bylo na překážce. Z hojnosti srdce mluví usta, vraví náš Spasitel v Matoušovi 12, 34. Jakub apoštol pak v 5, 13: Kdo jest myslí dobré, prozpěvuj.*“²¹

Z teologického hľadiska Institoris možno neprichádza s ničím novým. Vo svojej úvahe aplikuje tradičné lutherovské chápanie významu bohoslužby v každodennom živo-

¹⁷ „Dobrý člověk vynášá dobré z dobrého pokladu svého srdca a zlý člověk vynášá zlé zo zlého. Lebo z plnosti srdca hovoria jeho ústa“ (*Evanjelium podľa Lukáša 6, 45*).

¹⁸ „Prosím vás teda, bratia, pre milosrdenstvo Božie, vydávajte svoje telá v živú, svätú, Bohu prijemnú obeť, vašu rozumnú službu Bohu“ (*List apoštola Pavla Rímskym 12, 1*).

¹⁹ Institoris, c. d. 14, s. 3.

²⁰ „Slovo Kristovo nech prebýva vo vás bohato; vo všetkej múdrosti učte a napomínajte sa žalmami, hymnami, duchovnými piesňami a vďačne spievajte v srdciach Bohu!“ (*List apoštola Pavla Kolosenským 3, 16*).

²¹ Institoris, c. d. 12, s. 4.

te človeka, ktoré sa spájalo s učením o všeobecnom kňazstve.²² Zaujímavý je však jeho výrazný dôraz na aktívny bohoslužobný život, teda na praktickú stránku náboženského života. V tomto sa napríklad odlišuje od väčšiny predhovorov ku kancionálom, ktoré venovali najväčšiu pozornosť práve vysvetleniu vzťahu Božie Slovo – pieseň a ich funkcii v živote kresťana, čím zdôrazňovali jeden z liturgických aspektov cirkevnej piesne – vyznávanie Božieho Slova. V plnej miere to platí napríklad o Krmanovom *Predhovore* k tzv. *Klejchovmu kancionálu*.²³ Institorisov prístup bol zrejme ovplyvnený viacerými skutočnosťami: novým dobovým trendom, nielen teologickým, ale predovšetkým spoločenským a kultúrnym, ktorý bol sústredený najmä na praktické stránky života človeka. Zdôrazňovanie praktického kresťanského života však bolo blízke aj bratským predhovorum. Túto súvislosť netreba podceňovať, pretože napríklad v Krmanovom *Predhovore* sa vplyvy bratskej proveniencie evidentne prejavili, čo je nesporne zaujímavé najmä preto, že v našom kultúrnom kontexte sme mali doteraz tendenciu vnímať Krmana ako nekompromisného ortodoxného luterána.²⁴ Tiež je zrejme, že Institorisov dôraz na aktívny bohoslužobný život vyplýval zo snahy povzbudiť slovenskú evanjelickú komunitu k našarotovaniu progresívnych zmien a k obnove cirkevného života.

Institorisov *Predhovor* je zaujímavý aj z literárneho hľadiska, a to nielen tým, že sa v ňom predstavil ako tvorivý a schopný autor. Istou novinkou v dovtedajšej žánrovej podobe predhovoru je to, že Institoris svoj text koncipuje na základe biblickej predlohy, ktorá je v ňom síce naznačená, no autor ňou neoperuje priamo, poukazuje na ňu nepriamym spôsobom. S týmto postupom sa nestretneme u autorov predhovorov v starších obdobiach. Tí, práve naopak, podľa tradične chápaných rétorických princípov zdôrazňovali tesnú spätosť textu s východiskovým citátom. Napríklad kompozičná štruktúra Krmanovho *Predhovoru* jednoznačne vychádza z už spomínaného citátu *Listu Kolosenským 3,16*; motívy a pojmy, ktoré Krman využíva pre svoj výklad, vychádzajú explicitne len z tohto východiskového textu. S novým princípom, aký použil Institoris, som sa stretla aj v Kuzmányho piesňach. Zatiaľ len hypoteticky predpokladám, že išlo o nové literárne postupy, ktoré sa začali uplatňovať v náboženskej literatúre od konca 18. storočia.

Jednotlivé typy náboženských textov staršieho literárneho obdobia sa vyznačovali aj súborom zaužívaných odkazov a citátov. Plnili v texte dôležitú funkciu – poukazovali na názorovú orientáciu autorov textu a podporovali ju svojou autoritou. Odkaz na verš z *Knihy proroka Izaiáša 6, 3* bol však pre predhovory ku kancionálom výnimočný („*Jeden takto privolával druhému: Svätý, svätý, svätý je Hospodin mocností, plná je všetka zem Jeho slávy*“). Možno mal zapôsobiť ako aktuálna výzva pre evanjelickú cirkev – apelovať na potrebu vnútornej konsolidácie jej pomerov a aktivizácie cirkevného života, čo by

²² O aplikovaní tohto princípu v cirkevných piesňach pozri bližšie VRÁBLOVÁ, Timotea: Estetický kód cirkevných piesní (Tranovského Cithara Sanctorum 1636). In: *Slovenská literatúra*, roč. 50, 2003, č. 1, s. 20 – 32; *Slovenská literatúra*, roč. 50, 2003, č. 2, s. 110 – 121.

²³ Bližšie o tom VRÁBLOVÁ, Timotea: Charakter Krmanovho *Predhovoru* ku *Klejchovmu kancionálu*. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela a kol.: *Pannonia docta. Učená Panónia. Z predhistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie*. Bratislava: VEDA, 2003, s. 117 – 137.

²⁴ Vráblová, c. d. 23, s. 117 – 137.

súviselo jednak s motívom „posvätenia“ (teda vnútornej zmeny, pokánia), jednak s motívom vyslania ohlasovať Božiu zvesť.

Nezvyklé bolo aj tematizovanie obrazu úst, ktorý zo spomínaného citátu vychádzal. Jedna línia interpretácie významu použitia tohto biblického textu poukazuje na spätosť chvál s Bohom ako Stvoriteľom, ktorý im sám určil „genetický kód“. Motív úst ako nástroja reči, hovorenia, a teda aj ohlasovania Božej zvesti je zároveň aj obrazom praktického náboženského života, akcentovaním jeho významu. Skutočnosť, že v pozícii centrálného motívu vystupuje časť tela, zasa naznačuje tendenciu antropologického prístupu autora. Takýto prístup bol v evanjelických predhovoroch dovtedy ničím úplne výnimočným. V istom zmysle je blízky Komenskému z *Predhvoru* k tzv. *Amsterdamskému kancionálu* (1659), čo opäť poukazuje na nepriamy vzťah k bratskému kultúrnemu okruhu.

Pre niektoré typy náboženských textov v staršej literárnej kultúre je charakteristické aj to, že sú koncipované vo významových štruktúrach, ktoré v texte vytvárali jeden celok, no čitateľ ich mohol sledovať aj jednotlivo ako samostatné línie. Umožňovali prijímateľom vyberať si z viacerých spôsobov čítania, a tým si zvoliť aj prioritnú vrstvu informácií, na ktoré sa budú v texte zameriavať.²⁵ Tento tvar je pravdepodobne výsledkom rétorických postupov, ktoré viedli autorov textov k samostatnej práci s každou motívickou štruktúrou tak, aby významovo naznačovala kruhovitosť, uzavretý celok. Téma úst sa dá ako samostatný celok v texte Institorisovho *Predhvoru* tiež takto samostatne sledovať.

Autor ju začína rozvíjať na významovom protiklade duchovný – telesný (nebeský – pozemský). Tento kontrast sa realizuje už na začiatku *Predhvoru* významovou opozíciou medzi anjelmi, ktorí predstavujú výlučne duchovné bytosti, a človekom, ktorý má nielen duchovnú podstatu, ale aj telo. Kategória tela spája človeka s ostatnými živými tvormi. Ústa a jazyk ako časti tela sú zároveň aj nástroje, pomocou ktorých sa realizuje ľudská reč. Práve ňou sa zasa človek odlišuje od ostatných tvorov. Je bytosťou rozumnou, nadradenou inému tvorstvu aj preto, že pomocou častí svojho tela vie chváliť Boha. Na druhej strane však ústa spájajú človeka aj s nebeským svetom. Používa ich ako nástroj, pomocou ktorého prináša nebeskú kvalitu na zem prostredníctvom ohlasovania božej zvesti. Týmto spôsobom sa tu na zemi buduje nebeské, duchovné Telo Kristovo – cirkev. Cirkev by mala byť formovaná na základe Božieho Slova. Práve ústami človek prijíma nielen telesný pokrm, ale aj duchovný – je plnený Božím Slovom. Tematická línia telesný – duchovný je rozvíjaná aj v ďalších častiach *Predhvoru*. Institoris poukazuje na funkcie spievania cirkevných piesní, ktoré vychádzajú z Božieho Slova, majú teda vzťah aj k duchovnému pokrmu. Duchovný spev je podľa neho jednak formou nebeskej bohoslužby prenesenej na zem, je spôsobom, ako sa človek môže naplniť Božím Slovom. Spievanie je však zároveň aj dôkazom a prejavom toho, že ľudské srdce je naplnené Slovom – lebo spieva a oslavuje Boha. Institoris tiež uvažuje o funkcii a formách oslavy Boha na úrovni duševného a telesného života človeka. Podobne ako Komenský vo svojom *Predhovore* k tzv. *Amsterdamskému kancionálu* pripomína, že spievanie piesní je skvelou mnemotechnickou pomôckou, ktorá sa dá dobre využiť na učenie základných kresťanských prin-

²⁵ Bližšie o tom pozri Vráblová, c. d. 23, s. 117 – 137; VRÁBLOVÁ, Timotea: Hugolín Gavlovič a téma Antikrista. In: *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti. Zborník zo seminára*. Bratislava : Serafin, 2004, s. 51 – 61.

cípov i samotného Božieho Slova. Pre človeka je spev dokonca prirodzenejší ako hra na hudobný nástroj. Pri spievaní totiž môže bezprostredne a prirodzene používať za nástroj časť svojho tela – ústa. Ide o jednoduchšiu, človeku prístupnejšiu formu hudobného prejavu, pre ktorú si nepotrebuje vyrobiť osobitný nástroj. Institoris sa odvoláva na zaužívaný názor, že vokálna forma je najstaršou formou hudobného prejavu.

Spievané slovo podľa Institorisa má viacero účinkov. Pre človeka je príjemným spôsobom duchovného budovania a vzdelávania. Túto funkciu kladie Institoris na prvé miesto. Oceňuje, že práve prostredníctvom nábožných piesní sa ľudia dozvedajú viac o Bohu, pričom toto „vzdelávanie“ nie je obmedzené ich spoločenským statusom. Vďaka cirkevným piesňam získavajú poznanie elitné vrstvy aj prostý ľud. Na druhej strane cirkevné piesne nie sú určené len prostým ľudom. Institoris zámerne uvádza príklad brandenburského kurfirsta, ktorý pripisoval významný podiel na svojom náboženskom vzdelaní práve cirkevným piesňam: „*Písne jsou, tak mluvíc obecného lidu a malých dítek Svatou Bibli a Katechismus. Co vědí o Bohu, o Kristu a o pořádku spasení, to se na větším díle ze svých křesťanských a nábožných písní naučili. Ano, ne jen sprostý a obecný lid, ale častokrát i vyvoleného stavu mnohovážné osoby, právě skrze tento prostředek nábožných písní křesťanských, k živé známosti Boží přivedeny byli: jako i Joachim, toho jména Druhý, Kurfirst Brandenburský, nestyděl se vyznati, že on svou křesťanskou teologii na větším díle z písní se naučil.*“²⁶ Záujem Institorisa o vzdelávaciu funkciu piesní, o ich celospoločenský význam, pretože podľa neho pozitívne pôsobia na duchovné pozdvihnutie všetkých stavov obyvateľstva, je zároveň výbornou ilustráciou dobového vplyvu, ktorý sa odrazil aj na optike, s ktorou sa Institoris zameriava na duchovný spev. Masové pôsobenie cirkevných piesní na náboženské vzdelávanie všetkých vrstiev ľudu je preňho zároveň aj východiskom pre polemiku s tými, ktorí chceli „reformovať“ tradičnú žánrovú a obsahovú skladbu kancionálov a vynechať z nich tzv. „historické piesne“. Išlo o cirkevné piesne sumarizujúce biblické príbehy: „*Pravda sice, že kdo má a čte Svatou Bibli, takových písní nepotřebuje. Ale kolik tisíc jest takových křesťanů, kteří vezmeme jim z rukou jejich adventní, vánoční, postní, velikonoční, historické a jiné písně: tedy o Kristovem vtělení, narození, umučení, z mrtvých vstání, slovem o dílu našeho drahého vykoupení zhola nic věděti nebudou. I mezi samými Davidovými žalmami kolik jest historických? Jenžebych úpřimně vinšoval, aby skladatelé takovýchto historických písní něco pilněji nahlédali do Svatých Bibli, a do nich nic takového nekládli, co tam nestojí, a tak z biblických Svatých historií poetické fabule nedělali.*“²⁷ Institorisova výčitka vychádza zo zásady, ktorá sa uplatňovala v dobovej kazateľskej praxi a považovala sa za dôležitú podmienku odovzdávania pravdivého a „čistého“ Božieho Slova. Išlo o otázku pravdivosti alebo fiktívnosti epických príbehov, ktoré sa napríklad v homiletickej tvorbe objavujú v podobe exempliel. V istej podobe sa uplatňovali aj v epicky ladených cirkevných piesňach. Fikcia sa označovala termínom fabula, pohádka a pod. Exemplá slúžili nielen ako príklad na vysvetlenie kázaného slova. Ich úlohou bolo aj pritiahnúť ešte väčšiu pozornosť prijímateľa tým, že ho budú nielen počúvať, ale aj zabávať a stanú sa predmetom

²⁶ Institoris, c. d. 14, s. 3.

²⁷ Institoris, c. d. 14, s. 4.

jeho estetického zážitku. G. Gáriková poukazuje na skutočnosť, že „v širšom domácom literárnom kontexte sa do 18. storočia vnímala ostrá demarkačná čiara medzi literárnym výmyslom a ‚historickou pravdivosťou‘“.²⁸ Ako ďalej uvádza, kredit hodnoverného prameňa mala len Biblia a vybrané cirkevné a neskôr i svetské autority. Napríklad slovenský barokový básnik Hugolín Gavlovič z uvedeného dôvodu varuje čitateľa pred „poetmi“, pretože „ohrozujú jeho mravnú integritu eticky neprípustným prekračovaním miery životnej pravdivosti“.²⁹ V čase, keď Institoris vydáva *Citharu*, sa v literárnej kultúre postupne čoraz viac presadzovali aj zábavné epické žánre, pri ktorých bola tolerancia voči fiktívnosti oveľa miernejšia. V prípade cirkevnej piesňovej tvorby však išlo o žánr náboženskej literatúry, a tá podliehala iným kritériám. Institoris vidí význam cirkevných piesní s epickým textom v tom, že poučajú takým spôsobom, že sumarizujú biblické príbehy, ktoré sa vďaka nim oveľa lepšie dostávajú do povedomia širokej obci veriacich. Rovnako približujú veriacim biblické udalosti, ktoré sa spájali s prežívaním jednak častí liturgického roka, jednak jednotlivých náboženských úkonov. Funkcia príbehu ako ilustrácie mala v tomto prípade veľký význam – Institoris v ňom vidí duchovný vplyv na veriacich. Ako na bohoslužobné texty silne späté s Písmom však kladie na ne prísne kritériá „pravdivosti“.

Osobitý účinok spievaného slova sa podľa neho prejavuje v pôsobení na dušu človeka, najmä na oblasť jeho emócií. Vysvetleniu tejto funkcie piesní venuje vo svojom predhovore pomerne veľký priestor. Na cirkevnú pieseň sa pozerá ako na harmonický celok pozostávajúci z básnického textu a hudby. Obidva umelecké žánre – poézia i hudba – majú podľa neho na človeka blahodarný vplyv, ba ich spojením sa podľa všetkého ich pozitívny účinok ešte znásobuje. Vo svojich názoroch vychádza Institoris z dobovo obľúbenej afektovanej teórie, ktorá od obdobia baroka bola najrozšírenejšou (i keď nie jedinou) hudobnou teóriou.³⁰ „V širšom zmysle slova afekt znamená každú ľudskú vášeň alebo duševné hnutie. V hudbe sa pod afektom rozumie komplex jednotlivých pocitov, ktoré sa na základe spoločných prvkov zoskupujú v celkový afekt.“³¹ Emocionálny výraz hudby sa mal pritom zosúladiť s emocionálnym nábojom slova. V starších obdobiach hudobných dejín totiž prostriedky zobrazenia slova v hudbe neboli priame – psychologické, emocionálne, ale nepriame – intelektuálne, obrazné. Afekty boli tiež obrazné vyjadrenia jednotlivých citov. Dobové príručky uvádzali množstvo typizovaných skupín, z ktorých si hudobní skladatelia vyberali príslušné hudobné figúry, ktoré znázorňovali potrebné emócie.³² Slovo malo určujúci význam, hudba však zosilňovala jeho účinok.

²⁸ GÁRIKOVÁ, Gizela: K problému rozlišovania fiktívnosti a „pravdivosti“ exempla v barokovej homiletike. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra. Studia culturologica Slovaca*. Bratislava: VEDA, 1996, s. 43.

²⁹ „Jestli trefiš na poetív, nedávaj jim víry, / nebo mnohé věci pišú, a velké bez míry. / Hledaj v knihách spravedlivost, zanechaj fabule, / bys v čítání neobrátil ku zlému tvej vůle“ In: VRÁBLOVÁ, Timotea: Hugolín Gavlovič a téma Antikrista. In: *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti. Zborník zo seminára*. Bratislava: Serafin, 2004, s. 55.

³⁰ POLÁK, Pavol: *Hudobnoestetické náhľady v 18. storočí. Od baroka ku klasicizmu*. Bratislava: VEDA, 1974, s. 61.

³¹ Institoris, c. d. 14, s. 6.

³² BUKOFZER, Manfred, F.: *Hudba v období baroka. Od Monteverdiho po Bacha*. Bratislava: Opus, 1986, s. 17 – 20.

Vplyv tejto teórie sa prejavil aj v Komenského *Predhovore* k tzv. *Amsterdamskému kancionálu*, ktorým, ako sme už spomínali, sa Institoris tiež inšpiroval. V ňom Komenský popisuje vplyvy hudby na city človeka, na zmenu jeho nálad. Podľa Institorisa „i to má nás k kresťanským nábožným zpevům mocně pobízeti a povzbudzovati, že dosti nám je známo z naší vlastní každodenní skutečnosti, jak velikáby moc byla muziky a zpěvu k pohnutí srdce lidského a roznicení v něm všelijakých veselých i smutných afektů a náruživostí“.³³ Práve v osvietenskom chápaní sa vplyv afektov spájal s empirickým poznávaním a s ním súvisiacim senzualizmom. Všimnime si, že tento dôraz nesie aj Institorisova formulácia „že dosti nám je známo z naší vlastní každodenní skutečnosti, jak velikáby moc byla muziky a zpěvu“.³⁴ Pre afektovú teóriu bolo tiež typické spájanie vlastností rečového prehovoru s hudobným výrazom, v tomto smere postupuje aj Komenský. Institoris z neho preberá viaceré príklady a ďalej ich rozvádza. Napríklad, keď hovorí o spojení básnického textu s melódiou piesne. Podľa neho už jednoduché svetské piesne prinášajú blahodarný účinok na človeka: „Poetické veršování obyčejně mnohem lépe se nám líbí, a sladší bývá naším uším, nežli sprosté toliko věci vypravování. Matka aneb chůva nejsnadněji může své nepokojné aneb plačící dítě ukolébati a uspati, jestliže mu něco zaspívá.“³⁵ Hudba môže prostredníctvom svojich „afektov“, ktoré podľa dobového chápania psychofyzicky ovplyvňovali človeka, dokonca cielene spôsobiť zmenu jeho nálady a momentálneho citového nastavenia. Institoris sa pri vysvetľovaní jej účinkov v istom zmysle drží tejto koncepcie: „Když se I Samuelova 20, 10 zástup proroků potkal s Saulem s svou líbou a utěšenou muzikou, i sám Saul skrze to tak mocně byl pohnutý, že spolu s nimi prorokoval; a když Dávid hrával před ním v jeho nešťastné melancholii na harfě, stojí v I Samuelově 15, 25, že Saul míval polehčení a lépe mu bývalo; nebo ten Duch zlý odstupoval od něho.“³⁶ Ako jednu z ilustrácií si dokonca dovolil uviesť i „fabulu“, teda príklad z gréckej báje, v ktorom sa opisuje, ako pôsobila Orfeova hudba na okolitý svet. Samozrejme, Institoris dostatočne jasne upozorňuje na fiktívny charakter svojho príkladu: „A snad to není docela bez gruntu, co staří poetové o Orfeovi fabulují, že totiž skrze svou líbeznou muziku i divokou zvěř uměl okrotiti.“³⁷ Vplyv dobovej hudobnej estetiky prejavil aj mienkou, že duchovný spev ovplyvňuje najmä emocionálny stav človeka. Z tohto hľadiska presadzuje odlišný názor než jeho predchodcovia – editori *Cithary*. V ich predhovoroch sa totiž jasne prezentuje presvedčenie, že duchovný spev vplyva na človeka aj duchovne a má nadprirodzené účinky. Oproti nim Institoris chápe duchovnú funkciu piesní v súvislosti s ich bohoslužobným významom – teda že sú prostriedkom vzdávania chvály Bohu a tiež napomáhajú náboženskému vzdelávaniu veriacich. Toto odlišné chápanie sa prejavilo napríklad pri ilustrácii, ktorú Institoris prevzal z Krmanovho *Predhovoru*. Svoj inšpiračný zdroj uvádza aj v poznámke. Podáva ju ako príklad pôsobenia evanjelických piesní na nekatolíkov, ktorí podľa historických prameňov pod vplyvom cirkevných piesní prestopovali na evanjelickú vieru. Institoris hodnotí ich rozhodnutie ako dôsledok „estetic-

³³ Institoris, c. d. 14, s. 3.

³⁴ Institoris, c. d. 14, s. 4.

³⁵ Institoris, c. d. 14, s. 3.

³⁶ Institoris, c. d. 14, s. 4.

³⁷ Institoris, c. d. 14, s. 5.

kého“ pôsobenia piesní. Krman uvádza tento príklad v súvislosti s piesňami M. Luthera. Tie totiž preňho predstavujú prototyp reformačných piesní. Otázka ich duchovného účinku, Božej moci, bola v dobovom chápaní tiež dôkazom, ktorý Krman mohol predložiť ako argument pravosti a legitimity reformačných bohoslužieb. Vplyv Lutherových piesní vysvetľuje jeho duchovnou horlivosťou, ktorá sa prejavila na ich charaktere a duchovnej moci (podľa citovaného svedectva boli dokonca účinnejšie než jeho vlastné kázne) a získala si obdiv aj u náboženských odporcov z radov jezuitov: „Ty písne, ktoréž sám doktor Martin Luther skládal tak horlivé, tak pronikavé, tak utěšené jsou, že i nepřátelé jeho zatajiti toho nemohli (...) to jest, písničkami Lutherovými mnohem více duší z papeženstva vytrženo jest, nežli knihami a kázáním jeho.“³⁸ Institoris však použil tento príklad v pozmenenom znení: „A ó jak často se přitrefilo, že když odporného náboženství lidé do našeho evanjelického církevního shromáždění vešli, a v něm naše evanjelické pronikavé písne slyšeli, tak velice se jim zalíbili, že potom i sami k nám se připojili; takže někteří z církve římské učitelů vyznali, že Luther mnohem více duší od pápežstva odtrhmla po sobě obrátil skrze své písne, nežli skrze své kázne a knihy.“³⁹ Krman spája estetickú kvalitu piesní s duchovnou (*horlivosť, pronikavosť, utěšenosť*), ktorá im podľa neho pridávala na presvedčivosti a sile. Institoris priraduje k cirkevným piesňam len atribút „pronikavosť“, čo v tomto kontexte podľa všetkého hovorí o formálne a myšlienkovy natoľko zosúladených piesňach, že esteticky zapôsobili na poslucháča a zmenili jeho postoj. To je názor vychádzajúci z afektvej teórie. Uvedený príklad je argumentácia pre tých, ktorí nedoceňujú evanjelický bohoslužobný systém, zaznávajú ho či považujú za zastaraný a znižujú význam a ďalšiu opodstatnenosť cirkevných piesní v evanjelickom liturgickom režime. Pre svoje ďalšie dôkazy o užitočnosti cirkevných piesní vyberá dobovo príznačné ilustrácie, ktoré opisujú ich praktický význam v každodennom živote. Ľudia rôznych stavov, profesií a vyznaní sa bežne obveseľujú spievaním, dokonca si ním pomáhajú pri práci. Piesne sú človeku prirodzené. Príklady na prirodzenú spätosť spevu so životom nájdeme aj v prírode – napríklad spev vtákov.

V ďalšej časti *Predhovoru* Institoris sumarizuje najvýznamnejšie udalosti cirkevných dejín, ktoré mali spojitosť s duchovným spevom. Význam tejto „historickej reflexie“ nespočíval v sumarizácii evanjelických cirkevných dejín. Funkcia tohto prehľadu bola tradične najmä apologetická. V Krmanovom *Predhovore*, z ktorého aj v tomto prípade Institoris čerpal a na ktorý sa odvolával, súvisela obranná funkcia popisu dejín s obhájením legitimity existencie evanjelickej konfesie, ako aj významu jej vieroučných článkov. Institoris dáva svojmu prehľadu dejín širšiu významovú platformu. Okrem tradičnej argumentácie voči námietkam katolíkov polemizuje aj s prenikaním vieroučných a iných novôt do vnútra evanjelickej cirkvi, pre ktoré nenachádza v tradícii tejto konfesie opodstatnenosť. Oponuje aj kalvinistickému vplyvu, ktorý sa v tej dobe pretláčal medzi luteránov a súvisel s názorom, že pri bohoslužbe sa nemajú používať cirkevné piesne, ale len prebásnené žalmové texty. Sporným bodom, ktorého sa snažil v tejto súvislosti dotknúť, bola aj otázka slávenia nedele a to, či sa vôbec veriaci majú stretávať na bohoslužbách v chráme.

³⁸ KRMAN, Daniel: Předmluva. In: *Kancionál Evanjelický obsahující v sobě písne duchovní staré i nové*. Vytisťen v Žitavě Léta Páně 1717, s. 16.

³⁹ Institoris, c. d. 14, s. 4.

Dôležitá je aj jeho argumentácia na margo významu bohoslužieb v materinskom jazyku. V dobovom kontexte, charakteristickom najmä germanizačným tlakom, mala veľký význam. Okrem iného bola tiež nepriamou polemikou so snahou viedenského dvora presadiť jednotnú nemeckú liturgiu do evanjelických cirkví. Institoris s primeraným dôrazom poukazuje na skutočnosť, že kým iné národy prijali za bohoslužobný jazyk latinčinu, „slovenské“ (teda slovanské) národy – Česi, Slováci, Moravia – „nedali sobě užívání svého jazyka odjati“, ba v 10. storočí dokonca odvážne odmietli používať pri bohoslužbách rímsky rituál. Pri misii Cyrila a Metoda osobitne zdôrazňuje, že slovanským národom vytvorili písmo, oceňuje, že Slovania mali *Bibliu* preloženú do svojej materčiny. Kľúčový v tejto časti textu je jeho odkaz na osvedčenú autoritu – humanistického historika, neskôr i pápeža Aenea Silvia Piccolominiho a jeho populárne dielo *Historia Bohemicae*, ako aj na Aventina. Obidvoch humanistických historikov vo svojom *Predhovore* spomína aj Krman. Institoris síce aj v tomto prípade vychádza z Krmanovho textu, no oproti nemu podrobnejšie rozoberá zápas Slovanov o zachovanie bohoslužieb v materinskom jazyku. Odvoláva sa pritom na ďalšie historické prameňe. Spomína, že v roku 1079 vyslal kráľ Vratislav posolstvo k pápežovi a opätovne predložil žiadosť o povolenie pokračovať v bohoslužbách v slovanskom jazyku. Hoci táto misia skončila neúspechom, ba priamym pápežským zákazom, Slovania vo svojich snahách pokračovali. Dokonca tvrdí, že otázka navrátenia materského jazyka do bohoslužieb bola prioritou aj pri reforme Jána Husa – veď aj prvý z *Českých artikulov* (1431) sa týkal otázky českého jazyka. Institoris zdôrazňuje výnimočnosť českej reformácie; jemne poukazuje na jej prvenstvo pred nemeckou reformáciou. Pritom vyzdvihuje odvalu Jána Husa, ktorý bol v otázke uplatňovania materinského jazyka ďaleko dôslednejší než napríklad nemecký reformátor Peter Dresdensil, ktorý na Husove myšlienky síce nadviazal, no podľa Institoris nemal už toľko odvahy, aby v plnej miere presadil aj používanie materčiny v liturgii. Piesne v jeho spevníku sú preto spoločne nemecké a spoločne latinské. Pripomína, že aj Husovi pokračovatelia – českí bratia – vynaložili veľké úsilie na to, aby skladali a vydávali nábožné piesne v materinskom jazyku a nemuseli používať pri bohoslužbách latinčinu. V istom zmysle ďalším obranným argumentom bola aj Institorisova poznámka, že sám Luther zistil, aký význam má používanie materinského jazyka v „liturgii“ a požiadal Michala Weissa, aby preložil do nemčiny päťdesiat piesní českých bratov.

Osobitnú pozornosť venuje Institoris slovenskej evanjelickej cirkvi v súvislosti s Jurajom Tranovským, autorom jej prvého kancionála *Cithara Sanctorum*. Autorský profil Tranovského sa v kontexte predhovoru „vyníma“. Jednak mu Institoris venuje väčší priestor, jednak pri jeho charakteristike používa odlišný štýl. Jeho štýl je totiž v prípade Tranovského výrazne obraznejší ako pri iných autoroch. Mimoriadne vyzdvihuje kvalitu jeho duchovnej piesňovej tvorby, dokonca si neodpustí poznámku, že literárna úroveň jeho prekladov nemeckých piesní je lepšia než úroveň pôvodných textov. Zároveň však spochybňuje jeho autorstvo v prípade niektorých, podľa jeho mienky „slabých“ piesní, ktoré, ako sa nazdáva, boli neskôr Tranovskému z rôznych dôvodov prisúdené omylom. Uvádza číselné označenie týchto piesní a oznamuje čitateľovi, že pri nich oproti už zaužívanej „tradícii“ odstránil Tranovského meno.

Institoris vysoko hodnotí tiež tvorbu Samuela Hruškovica a jeho edíciu *Cithary Sanctorum*. Opiera sa pritom aj o súd slovenského vzdelanca Pavla Valaského, uvedený v jeho diele *Conspectus reipublicae litterariae* (1785).⁴⁰ Hruškovicova podoba *Cithary* sa stala základom aj pre posledné vydanie z roku 1768, po ktorom vychádzala práve Institorisova edícia. Institoris sa kriticky vyjadruje voči zásahom jezuitskej cenzúry.

Uvažovaním o zásahoch do edície *Cithary* Institoris plynulo otvára poslednú časť *Predhovoru*, ktorá zvykla byť už tradične venovaná editorským zásadám. Postupuje opatrne a najprv čitateľa zoznamuje s „históriou“ a tradíciou vydavateľských úprav kancionálov. Poukazuje na úpravy v českobratských kancionáloch, na osobitosti vydania tzv. *Klejchovho kancionála*. Pri ňom sa nepriamo odvoláva na osvedčenú autoritu Daniela Krmana ml., ktorý bol jeho editorom, a nepriamo naznačuje, že aj v otázke úprav sa bude pridŕžavať Krmanových zásad.

Za jeden z najzávažnejších dôvodov svojich zásahov uvádza Institoris zmenu dobového vkusu. Vysvetľuje, že nerešpektovanie dobových „trendov“ uberá piesňam na „autorite“, vytvára prijímateľovi isté bariéry voči textu: „*Při pak i to sluší dobře povážiti, že lidský šmak obyčejně, ja k v jídlu a rouchu, tak i v písničích častokráte se mění. Nášle nynější století jest máličko maznavejší a svrablavejší, nežli svět předtím býval. Co jen před padesáti aneb šedesáti lety zdálo se býti dosti hladké, to již našim delikátním uším jest drsnaté a uzlovaté. A proč bychom měli kulhavým veršováním, aneb tvrdými slovy lidské uši obrážeti, a tak nábožné písně v zlehčení uvázeti, když se to něco krásněji vyobraziti, aneb manýrněji vysloviti může? Příklady bylo by zbytečné na plac přivozovati; poněvadž kdokoli tento ponapravený kancionál do rukou vezme, a jej s předešlými edicemi srovná, ten je sám téměř na každém listu dosti houfně nalezne.*“⁴¹ K čitateľovi však pritom pristupuje s primeranou dávkou autority. Nepodáva mu obvyklý zoznam úprav. Na rozdiel od „tradície“ neuvádza príklady zásahov, len ho zoznamuje so zásadami, ktorých sa pridŕžal, pričom je táto časť textu totožná s prvým vydavateľským *Prohlášením Lipperta* (z 30. augusta 1785). Dozvedáme sa z neho, že nevynechal ani jednu pieseň, ba ani v prípadoch, keď išlo o piesne, ktorých literárna úroveň bola mimoriadne nízka. Nechcel totiž meniť zaužívané očíslovanie piesní v *Tranosciu* a tiež chcel vyjsť v ústrety používateľom, ktorých by sa podobné radikálne zásahy v kancionáli mohli nemilo dotknúť. Pri edičných úpravách použil Institoris aj istý vieroučný „raster“. Podľa jeho vyjadrenia dbal, aby sa piesne z teologického hľadiska dôsledne zhodovali so „symbolickými knihami“, v ktorých boli zakotvené základné články evanjelickej vierouky. Naráža na nové teologické trendy, ktoré v tom období začínali prenikať z Nemecka a podľa neho neboli v súlade so základnými kresťanskými doktrínami (napr. popierali učenie o Trojici, existenciu anjelov a pod.).⁴²

⁴⁰ O tomto diele pozri bližšie NOVÁČKÁ, Mária: *Uhorská historia litteraria* v podaní Pavla Valaského. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela a kol.: *Pannonia docta. Učená Panónia. Z predhistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie*. Bratislava: VEDA, 2003, s. 255 – 271.

⁴¹ Institoris, c. d. 14, s. 18.

⁴² Bolo by veľmi prospešné venovať sa hlbšie výskumu tohto problému a zistiť, ktoré smery mal Institoris konkrétne na mysli. Možno by to do istej miery prispelo k zmene všeobecného názoru na jeho osobnosť a vyvrátilo niektoré tradujúce sa obvinenia z racionalizmu, ktorý údajne negatívne poznačil aj charakter jeho vydania *Cithary*.

Významnou zásadou, ktorú Institoris uplatnil v edícii, bolo ponechanie literárne nekvalitných – „zlých piesní“ bez úpravy. Prvýkrát sa v kancionálových predhovoroch našej proveniencie stretávame s textom, v ktorom sa objavuje estetické hodnotenie piesní. Institoris totiž kvalitnejšie texty označil hviezdíčkou, ba uplatnil aj škálu hodnotenia – počet hviezdíčiek označoval stupeň ich kvality. Pri formálnych úpravách textu, napríklad v súvislosti s kvalitou rýmu, sa pridržiaval zásady upravovať rým len v prípadoch, ak nenarušil plnohodnotnosť pôvodného významu. Pri tejto príležitosti uvádza vzácnu poznámku o rozdieloch medzi češtinou a slovenčinou, ktoré sa prejavujú pri odlišnom vnímaní rýmov: „Jenže, co se nám Slovákům někdy vidí chromé, to Čechovi, jakový jest i náš Tranoscius, prosto kráci: ku příkladu: ukáži, tváři. Aneb: leží, měří, věří, aneb bouří, obdrží; item, Bože, hoře a.t.d.“⁴³

Z praktických dôvodov – pre veľký objem piesní – Institoris už obsah kancionála nerozširoval. Oveľa voľnejšie zásahy urobil v časti venovanej modlitbám. Niektoré vymenil za nové, vynechal veršované modlitby; údajne pre ich nízku úroveň.

Osobitosťou vydania sú typy registrov. Na začiatok kancionála umiestnil tematický register – takto si čitateľ mohol dopredu vyhľadať piesne ku kľúčovým témam, na ktoré sa chcel pri svojich modlitbách a chválach zamerať. Druhý typ registra predstavoval zoznam prekladov piesní. Novým typom bol register na konci *Predhovoru*, ktorý obsahoval zoznamy piesní podľa množstva vykonaných zásahov spolu s označením kvality textu hviezdíčkou. Odporúčanie kantorom patrilo tiež k bežným „výbavam“ kancionálových predhovorov. Institoris ich vyzýva k „opatrnosti“ pri uvádzaní novej *Cithary* do praxe. Navrhuje im, aby spočiatku vybrali len piesne, v ktorých bolo vykonaných menej úprav. Zároveň používateľom oznamuje, že u toho istého vydavateľa je pripravené aj skrátené vydanie kancionála – *Ruční kancionálik*.

V závere uvádza zoznam spolupracovníkov, ktorí mu pomáhali pri príprave edície: Pavel Šramko, Matej Šulek, Fridrich Koróny, Daniel Bocko, Martin Lauček, Ján Hrdlička, rektor Matej Dureus, a najmä Michal Semian, ktorému bol Institoris kmotor.⁴⁴

Analýzou niektorých problémov *Predhovoru* som chcela poukázať na osobitosti Institorisovho vydavateľského projektu *Cithary*, ktoré sú zakódované už v predslove kancionála. Hoci toto vydanie nenašlo náležitý ohlas ani v súvekej evanjelickej obci, ani v doterajšej historiografii, predsa len patrí medzi tie doklady staršej slovenskej literárnej kultúry, ktorým by bolo potrebné venovať oveľa väčšiu pozornosť. Z hľadiska dejín hymnografie je totiž Institorisovo vydanie dôležitým vývinovým medzníkom, v ktorom sa začínajú objavovať nové postupy tvorby piesní, nové textologické prístupy i zásady pri vydávaní hymnografického materiálu.

PRAMENE

Biblia. Písmo sväté Starej a Novej zmluvy. Liptovský Mikuláš : Tranoscius. Vydala Slovenská evanjelická cirkev a. v. v ČSSR, 1989.

⁴³ Institoris, c. d. 14, s. 20.

⁴⁴ O ich spolupráci svedčí aj rozsiahla korešpondencia Institorisovho, ktorá sa v súčasnosti nachádza v Lyceálnej knižnici v Bratislave.

Cithara Sanctorum. Písne duchovní staré i nové kterýchž Církev křesťanska při výročních slavnostech a památkách, jakož i ve všelikých potřebách svých nábožně užívá; k obecnému Církeve Boží vzdělání, něhdy shromážděné a vydané od kněze Jiříka Třanovského, služebníka Páně při Církví S. Mikulášské v Liptově. Nové vydání, 1025 písní v sobě obsahující, skrze Michala Institoris Mošótzty s pilností přehlédnuté a ponapravené. V Prešpůrku, nákladem Karla Gottlieb Lippert kniháře tištěné 1787.
Kancionál Evanjelický obsahující v sobě písne duchovní staré i nové. Vytíštěn v Žitavě Léta Páně 1717.

LITERATÚRA

- BRTÁŇOVÁ, Erika: *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : VEDA, 2000.
- BUKOFZER, Manfred, F.: *Hudba v období baroka. Od Monteverdiho po Bacha*. Bratislava : Opus, 1986, s. 17 – 20.
- ČAPLOVIČ, Ján: Vydavateľské boje o Citharu Sanctorum pred poldruhaštolitím. In: *Jiří Třanovský. Sborník k 300. výročí kancionálu Cithara Sanctorum*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafaříkova, 1936, s. 152 – 162.
- ĎUROVIČ, Ján: *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Martin : Matica slovenská, 1940.
- GÁFRIKOVÁ, Gizela: K problému rozlišovania fiktívnosti a „pravdivosti“ exempla v barokovej homiletike. In: *Slovenská kresťanská a svetská kultúra. Studia culturologica Slovaca*. Bratislava : VEDA, 1996.
- KOLLÁROVÁ, Ivona: *Vydavatelja v 18. storočí. Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : VEDA, 2006.
- KOWALSKÁ, Eva: *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí*. Bratislava : VEDA, 2001.
- KRČMÉRY, Štefan: *Zo slovenskej hymnologie I. (K 300. výročí Tranovského Kancionála)*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1936.
- NOVACKÁ, Mária: Uhorská *historia litteraria* v podaní Pavla Valaského. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela a kol.: *Pannonia docta. Učená Panónia. Z predhistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie*. Bratislava : VEDA, 2003, s. 255 – 271.
- POLÁK, Pavol: *Hudobnoestetické náhľady v 18. storočí. Od baroka ku klasicizmu*. Bratislava : VEDA, s. 1974.
- VRÁBLOVÁ, Timotea: Špecifická predhovorov ku kancionálom. In: *Slovenská, latinská a cirkevnoslovenská náboženská tvorba 15. – 19. storočia*. Bratislava : Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 461 – 465.
- VRÁBLOVÁ, Timotea: Estetický kód cirkevných piesní (Tranovského Cithara Sanctorum 1636). In: *Slovenská literatúra*, roč. 50, 2003, č. 1, s. 20 – 32; *Slovenská literatúra*, roč. 50, 2003, č. 2, s. 110 – 121.
- VRÁBLOVÁ, Timotea: Charakter Krmanovho Predhovoru ku Klejchovmu kancionálu. In: GÁFRIKOVÁ, Gizela a kol.: *Pannonia docta. Učená Panónia. Z predhistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie*. Bratislava : VEDA, 2003, s. 117 – 137.
- VRÁBLOVÁ, Timotea: Hugolín Gavlovič a téma Antikrista. In: *Literárne dielo Hugolína Gavloviča (1712 – 1787) v súradniciach dobovej duchovnej kultúry a vzdelanosti. Zborník zo seminára*. Bratislava : Serafin, 2004, s. 51 – 61.

Štúdia je súčasťou kolektívneho grantového projektu *Ad fontes (Zo žánrovej a druhej problematiky v staršej literárnej kultúre)*. VEGA 2/6086/26. Vedúca grantového projektu: Mgr. Timotea Vráblová, CSc.